

Олена Михайлова

УКРАЇНА У СХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ Ю. ПІЛСУДСЬКОГО (КІНЕЦЬ 1918 Р. – КВІТЕНЬ 1920 Р.)

Поява на політичній арені Європи незалежної України на схилі минулого століття актуалізувала тематику дослідження її ролі та місця в європейській геополітиці. Одним з аспектів цієї проблематики є вивчення українсько-польських відносин, характер яких небезпідставно визначав і визначатиме рівень міждержавної співпраці в Центрально-Східній Європі. За новітнього часу найвиразнішою спробою реалізації східної політики Польщі та одночасно прозахідної політики України став військово-політичний союз 1920 року. Але до цього часу в українській історіографії не існує повномасштабного дослідження тих чинників, що визначили характер тогочасних українсько-польських відносин. Зміна площин розгляду цієї проблеми полягає у відмові пошуку рушійних сил українсько-польського союзу лише з цієї двосторонньої конструкції.¹ Відчувається потреба в такій історичній схемі, яка б максимально враховувала впливи та умови розвитку українсько-польських відносин. Зокрема, важливим аспектом цієї проблеми є геополітична конфігурація Польща – Росія, розподіл сил в якій формував геополітичну реальність регіону.

Ця стаття є спробою дослідження українсько-польських відносин через визначення місця України в східній політиці Ю. Пілсудського. Такий погляд не є цілком новим, бо в польській історіографії вже існують напрацювання саме під таким кутом зору, вихідним принципом яких було вилетення України у феде-

ралістичні плани Ю. Пілсудського². В цій статті ми пов'яжемо перспективу польсько-радянської війни з переговорним процесом Польщі – Антанти – радянської Росії, що одночасно тягне за собою необхідність використання (накладання) українського контексту.

Головною віссю східної політики Ю.Пілсудського, навколо якої оберталися всі інші геополітичні комбінації, була Росія. Сам Ю. Пілсудський, розробляючи в інструкціях³ засади східної політики Польщі у листопаді–грудні 1918 року для їх представлення на Паризькій мирній конференції, своїм майбутнім контрагентом у питанні майбутнього Східної Галичини обирає не Україну, а Росію, якій готовий був поступитися галицькою територією поза лінією Львова та Калиша в обмін на російські поступки у Литві та Білорусії. З іншого боку, вводячи стан окупації на цій території, він вирішив зачекати змін у зовнішньополітичній кон'юнктурі задля остаточного укладання територіального договору з тим партнером, який фактично закріпиться в Україні. Розуміючи, що “джерело російської справи” знаходиться у Києві, на який поки що Польща не мала реального впливу, Пілсудський, в той же час, не виключав і можливості такого перерозподілу сил, який би вирішив остаточну долю України.⁴

Згідно з інструкціями лінія східного кордону Польщі виходила з стратегічних і господарських потреб Польщі. Такий кордон мав бути закріплений у порозумінні з Росією, даючи Польщі залізничні колії з Вільно через Ковель до Львова, утворюючи поміж державами зону боліт і лісів Прип'яті. Польща мала зайняти залізничну лінію Дрогобич – Львів – Ковель – Пінськ – Лунінець – Барановичі – Вільно та забезпечити собі для господарської експансії територію Литви, Пінщини, західної Волині та промислових районів Східної Галичини. Мінімальні вимоги Ю. Пілсудського виходили з його військово-стратегічних поглядів: володіння стратегічними залізничними шляхами і захист зоною поліських боліт від Росії; прилучення до Польщі Вільно і Львова.

Як можна стверджувати на підставі інструкцій, Ю. Пілсудський погоджувався за певних обставин на посідання лінії Дмовського⁵, маючи при цьому і амбітніші цілі в своїй програмі-максимум – федеративне утворення під проводом Польщі. В планах Ю. Пілсудського була ідея влаштування між народами Східної Євро-

пи взаємовідносин, що спирались би на федеративні зв'язки.⁶ Очевидно, він хотів встановити певну форму політичного зв'язку між новими державами і Польщею.⁷ І хоча окреслювана Ю. Пілсудським федерація не зовсім зрозуміла в деталях (конституційних і структурних аспектах), ясно, що її метою було послаблення Росії для забезпечення максимальної безпеки польських кордонів.

Отже, метою східної політики Ю. Пілсудського було, по-перше, утворення надійного бар'єру поміж Польщею та Росією (мінімальний стратегічний кордон). Максимальна мета полягала у знищенні російської імперії через її дроблення на окремі держави, що змінило б геополітичну конфігурацію регіону та уможливило його мирний розвиток на тривалий час. Основою реалізації таких планів була незалежна Україна. Та коли б її утворення стало б неможливим, Ю. Пілсудський міг повернутися до плану поділу України з тієї силою, яка була на це здатна. У будь-якому разі, метою східної політики Ю. Пілсудського була побудова сильної Польщі, максимально захищеної від Росії. Чи була ця політика антиросійською? В основній спрямованості – ні, адже Росія виступала у ролі головного партнера майбутнього політичного регіонального укладу, головним східним сусідом Польщі. Ю. Пілсудський хотів бачити в Росії перемогу демократичних сил (есерів), які пішли б на встановлення компромісного з Польщею кордону, навіть на усамостійнення окраїнних держав. Він чекав лише на такого партнера в Росії, з яким можна було б провадити розмови про компромісний мир. Це було головною ділемою східної політики Ю. Пілсудського – пошук надійного контрагента для вирішення проблеми кордонів.

В лютому 1919 року виник суцільний польсько-радянський фронт від Неману до Прип'яті. В середині 1919 року польські і радянські війська зіткнулися на Волині і Поліссі. На початку липня поляки перейшли у наступ, захопивши в серпні поляки Мінськ, Бобруйськ в Білорусії та Дубно, Кременець, Рівне, Сарни, Заслав на Волині. Згодом фронт посунувся далі на схід, проходячи Двіною біля Двинська і Полоцька, по Березині біля Бобруйська, по течіях Птичі – Прип'яті – Збруча до польсько-української демаркаційної лінії.⁸ Польське вторгнення в східну Литву і Білорусь навесні – влітку 1919 року було відносно легким через відносно слабкий супротив більшовиків. З другої половини 1919 року ра-

дянська Росія опинилася у критичній ситуації: відбувся наступ білогвардейських сил М. Юденича з північного заходу та О. Колчака зі сходу, А. Денікіна з південного сходу та сил УНР з південного заходу. З огляду на такий розвиток подій, більшовики сконцентрували головні військові сили проти своїх головних супротивників, проводячи проти Польщі та Балтики захисну політику. В результаті, Польща ставала немовби арбітром в боротьбі між радянською Росією, білою Росією та УНР.⁹

Антанта весь час активно вимагала від Польщі співпраці з А. Денікіним, яка, однак, могла поставити під загрозу втілення східної програми Польщі.¹⁰ Для зміни ставлення Антанти до питання польських східних кордонів Ю. Пілсудський мав поставити її перед доконаними фактами: вдалим військовим просуванням тим територіями, що були в сфері інтересів Польщі. Ситуація невирішеності російського питання могла стати тим засобом, за допомогою якого Польща могла отримати підтримку Англії у втіленні своїх найамбітніших планів у східноєвропейському регіоні.¹¹ Ю. Пілсудський хотів отримати мандат Антанти на вступ польських військ у прибалтійський регіон (латвійсько-литовське прикордоння), яке до того знаходилося у руках німецької армії.¹² На той час він активно прагнув переконати Англію в небезпеці російсько-німецької співпраці на Балтиці, яка загрожувала стабільності Версальської системи.¹³ Ю. Пілсудський звертався до Англії з проханнями доозброєння польської армії для її ефективної боротьби з більшовиками. 15 жовтня уряд Англії ухвалив рішення про доозброєння польської армії на більшовицькому фронті, але задля надання допомоги військам А. Денікіна.

Надії Ю. Пілсудського на посідання особливого місця у східноєвропейській політиці Англії не справилися. Такі висновки було зроблено на засіданні Ради Міністрів у Варшаві 20 жовтня. А за дев'ять днів сеймова комісія іноземних справ розглянула стан та перспективи польської східної політики. І. Падеревський повідомив, що з боку Антанти можна очікувати встановлення східного кордону по лінії Гродно-Брест, але кордони Польщі у будь-якому випадку будуть потребувати узгодження з Росією, яка має бути реконструйована за допомогою А. Денікіна. Що стосувалося перемир'я з С. Петлюрою, то незважаючи на певні позитивні сторони цього акту, він був, за переконанням І. Падеревського, пе-

редчасним, бо Антанта не була готова визнати Україну. Тому на не визнаних Антантою партнерів, таких, як петлюрівська Україна, Польщі покладатися було просто небезпечно. Єдиним виходом, на думку І. Падеревського, могло стати налагодження співпраці з А. Денікіним, на брак якої постійно скаржилася Англія. На противагу таким поглядам виступив близький соратник Пілсудського, член ППС Є. Морачевський, який звернув увагу на ту загрозу, яка очікуватиме Польщу після відбудови білої Росії. Згідно з його переконаннями, Польща мала б розпочати проводити власну, незалежну дипломатичну лінію.¹⁴

5 листопада Ю. Пілсудський зустрівся з делегацією сеймових комісій з питання подальшого вибору напрямку зовнішньої політики Польщі. Він зазначив, що час поки що працює на Польщу, якій треба перечекати зиму, щоб визначитися з ситуацією на сході. З приходом весни білогвардейські сили ослабнуть, що дозволить Польщі піти на встановлення компромісної лінії кордону через проведення плебісциту на спірних або окупованих Польщею землях з тими силами, які переможуть в Росії. Тому пропозиція І. Падеревського щодо негайної політичної співпраці з А. Денікіним, на його думку, була передчасною.¹⁵

З наростанням очевидності поразки А. Денікіна Ю. Пілсудський продовжував звертатися до Англії з пропозиціями побачити в Польщі ту реальну силу, за допомогою якої Англія зможе реконструювати Росію. Але 8 листопада Ллойд Джордж у своїй промові в Гільдхолі зробив висновок, що біла Росія вичерпала всі свої шанси, тому прикордонні з Росією держави мусять налагоджувати відносини з більшовицьким урядом.¹⁶ Отже, західні держави так і не побачили в Польщі партнера для своїх планів щодо Росії. Дипломатична гра Ю. Пілсудського з Англією не принесла бажаних результатів. Надалі Польща мала шукати власних шляхів реалізації своєї східної політики.

На Лондонській конференції Радою Антанти 11–15 грудня були закріплені зміни політики союзників по відношенню до Росії. Ллойд Джордж і Клемансо погодились, що вже немає сенсу активно надавати допомогу А. Денікіну. Союзники запропонували залишити більшовицьку Росію “за кільчастим дротом”, не допускаючи її експансії на захід. Така концепція ставила прикордонні з Росією держави в ускладнене положення, бо вона не давала Польщі жод-

них конкретних перспектив, передбачаючи тільки, що її треба зміцнювати, але не задля нападу на Росію, а заради майбутніх непередбачених ситуацій. Така невизначена фраза непокоїла Польщу. Права преса хотіла знати, чого Антанта очікує від Польщі; ліва ж преса висловила невдоволення з приводу того, що згідно з планами союзників Польща перетворюється на жандарма Росії. Ставало очевидним, що Польща не зможе довго проводити політику ні війни, ні миру щодо своїх східних кордонів. В свою чергу, Ю. Пілсудський заявив членам Міністерства іноземних справ та військового комітету, що остаточне публічне визначення зовнішньої політики Польщі поки що є передчасним.¹⁷

На середину грудня Ю. Пілсудський під час консультацій з іноземними послами заявляв, що не може укласти миру з більшовиками, оскільки такий крок дозволить їм виграти час і зміцнити власні позиції. Він схилився би до укладення миру з радянською Росією, тільки якби Антанта взяла на себе роль посередника та гаранта у цих переговорах. Стабілізуючою умовою майбутнього миру мала стати широка східноєвропейська федерація на чолі з Польщею як ефективний бар'єр між двома геополітичними силами – Росією та Німеччиною. Але Ю. Пілсудського не лякав і збройний конфлікт з Росією, адже він вірив, що тривалий мир досягається в результаті переможної війни.¹⁸ Більше того, цей мир з Росією мав стати втіленням польської східної програми: з прибалтійськими країнами Ю. Пілсудський хотів утворити спільний антибільшовицький фронт з подальшим укладенням одночасного миру з Росією.¹⁹ Важливою була також заява Ю. Пілсудського про проведення плебісциту на прикордонних територіях, зайнятих польськими військами.²⁰

Питання миру чи війни, ухвалене у Варшаві, залежало і від рішення Антанти. Новий польський міністр зовнішніх справ, С. Патек, юрист, наблизений до Ю. Пілсудського, вже в січні 1920 р. звернувся до Антанти з запитом про напрям співробітництва Польщі з радянською Росією. Англія радила С. Патеку укласти мир з Росією.²¹ А 24 лютого в результаті обговорення Найвищою Радою Антанти питання про можливу допомогу Польщі було ухвалено, що вона надасться, тільки якщо остання зазнає більшо-

вицького збройного нападу в межах власних легітимних кордонів. Антанта наполегливо радила не розпочинати наступальну війну проти радянської Росії.²²

Отож, союзники агітували проти ведення війни без взяття на себе відповідальності за укладення миру. Фраза щодо “легітимних кордонів” особливо вразила Польщу, оскільки стало зрозумілим, що лінія, окреслена 8 грудня в антантівській декларації, вже вважається за остаточний східний польський кордон. Така позиція Антанти викликала в польській пресі нову хвилю жвавого обговорення можливого зовнішньополітичного курсу Польщі. Ліва преса відверто заявила про провал профранцузької політики Польщі, а Ю. Пілсудський засудив антантівську політику “зигзагів”, наполягаючи на проведенні жорсткішої лінії: не можна було допустити, щоб страх перед більшовиками став причиною того, щоб нічого не робити. Американський посол в Варшаві на середину березня 1920 року резюмував цю ситуацію як таку, при якій Польща покинута напризволяще і має шукати виходу самотужки.²³

Ю. Пілсудський мусив діяти далі на власний розсуд. З цього моменту він та його найближче оточення не покладали особливих надій на Антанту. Він зауважив, що західні держави можуть собі дозволити експериментувати в своїх політичних концепціях щодо Росії, спокійно очікуючи результатів. Але поляки, маючи безпосередній кордон з нею, таку розкіш собі дозволити не можуть, тому вони змушені швидко обирати, незалежно від думки Антанти, між ризикованим миром та ризикованою війною.²⁴

На цей час Ю. Пілсудський вже мав досвід таємних переговорів з радянською Росією, що проводилися у Мікашевичах з жовтня 1919 року. Він був незадоволений їх перебігом, бо відчував, що більшовики хотіли втягнути Польщу у далекосяжні переговори і угоди. У своїй відповіді на зустрічні пропозиції Росії від 23 листопада Ю. Пілсудський заявив, що не хоче бачити тріумф реакції²⁵ в Росії, і доводить це реальними справами (він прозора натякав на призупинення руху польської армії на схід проти більшовиків), і більшовики мають це оцінити. Що стосувалася російської вимоги призупинення бойових дій на фронті для передачі полонених, то про це не могло йти мови. Але локальні передачі були можливими. На завершення своєї відповіді Ю. Пілсудський повто-

рив, що він немає наміру битися з більшовиками, але якщо вони того хочуть, то він прийме їх виклик. Радянська сторона, на його думку, мала б довести своє бажання миру не словами, а справами, а саме: звільнити заручників і відповідно поводитися на фронті.²⁶

6 грудня, після отримання відповіді Ю. Пілсудського, народний комісар закордонних справ радянської Росії Г. Чичерін поінформував Варшаву, що віддано наказ Західному фронту не атакувати території, зайняті польською армією, для попередження випадкових зіткнень. Що стосувалося локальної амністії, то більшовики були проти зустрічі у секторі Калінковичі – Борисів²⁷, оскільки він знаходився на точці перетину польської армії та денікінських військ, амністія на якому могла призвести до дезорганізації Червоної Армії. На противагу цьому, Г. Чичерін пропонував локальне примирення навколо Бобруйська і Полоцька.²⁸

Практичних наслідків польсько-радянські переговори не мали, і 15 грудня делегації залишили Мікашевичі. Отже, переговори перервалися після того, як ставав очевидним розгром військ А. Денікіна. Досягнення базованої на умовах польської сторони мети могло настати тільки після війни з більшовиками і тотальної перемоги над ними.

22 грудня 1919 року Г. Чичерін офіційно запропонував Польщі мирні переговори, а 28 січня 1920 року Рада Народних Комісарів у зверненні до польського уряду повторила, що політика радянської Росії щодо Польщі базується на принципі національного самовизначення і безумовного визнання польської незалежності і суверенності. Більше того, не існувало, за переконанням більшовиків, територіальних чи економічних питань, які не можна було б вирішити шляхом переговорів.²⁹ Заявлялося також, що Червона Армія не перетне лінії фронту: Дріса – Дісна – Полоцьк – Борисів – м.Паричі – ст.Птич і Білокоровичі – м.Чуднов – м.Піляви – м.Деражня – Бар.³⁰

Зрозуміло, що Польща не могла ігнорувати січневі пропозиції миру від радянської Росії. Сейм вимагав від уряду пропозицій для відповіді радянській стороні.³¹ 11 лютого спеціальний сеймовий комітет представив прелімінарні умови для переговорів, а саме: 1) визнання держав, що постали на території колишньої Російської імперії, і невтручання у їхні справи; 2) розв'язання всіх територіальних спірних питань через принцип національного самовиз-

начення; 3) припинення радянської пропаганди поза Росією; 4) виведення радянської армії з територій, що входили до Польщі 1772 року, які потім буде окуповано нею з подальшим розв'язанням адміністративних питань в порозумінні з Польщею і представниками країн; 5) виплата репарацій Польщі за військові збитки; 6) пільги Польщі у торгівлі в Росії.³² Згідно з коментарем прем'єра Скульського, визнання кордонів 1772 року було точкою відліку для переговорів з Росією.

23 лютого ці тези обговорювалися на засіданні комітету іноземних справ при Сеймі. С. Патек звернув увагу на складності, що виникли б у разі практичного втілення цих умов. Хто ратифікував би цю умову з російського боку; як можна було б отримати гарантії тривалого миру; чи можна апелювати до принципів самовизначення націй на прикордонній території? В комітеті не було досягнуто одностайної згоди щодо принципів дезанексії кордонів 1772 року. Ендеки вважали такі пропозиції за фікцію, а соціалісти пропонували відверто виступити з правом на самовизначення для України та Білорусії.³³

24 лютого комітет іноземних справ при Сеймі ухвалив три головні принципи у проведенні переговорів з радянською Росією. По-перше, мирні пропозиції Росії повністю не відкидаються. По-друге, Росія має відмовитись від територій, анексованих при поділах Польщі. По-третє, кордони між Польщею та Україною і Білорусією (в межах 1772 року) мають бути визначеними у відповідності до волевиявлення місцевого населення під час проведення плебісциту. Ендеки відкрито критикували політику Пілсудського, передчуваючи, що вона політично ізолює Польщу, бо ні Англія, ні Франція не схвалюють подібну переговорну концепцію. В результаті її втілення могло скластися враження щодо імперіалістичних цілей Польщі.

На початку березня Генеральний Штаб розробив проект реорганізації польської армії, в якому зазначалось, що якщо переговори не досягнуть позитивного результату, то польська армія вже буде мати значні переваги для переможного наступу в цій останній військовій операції. 5 березня польські війська зайняли Мозир і Калинковичі, важливий вузол залізничної лінії Орша – Житомир – Бердичів³⁴. У відповідь на польські військові дії, наступного дня Г. Чичерін надіслав до Варшави ноту, в якій висловлював

незадоволення з приводу того, що на радянську ноту від 4 лютого досі не надано відповіді. Якщо ж більшовики, зазначалось в цій ноті, і перетнуть лінію, запропоновану 28 січня, то відповідальність за це буде покладено на Польщу. Підкреслювалось також, що Москва все ще чекає на польську відповідь.³⁵ Спеціальна сеймова комісія 13 березня представила текст ноти радянській Росії. Зазначалося, що доля територій на захід від кордонів 1772 року має бути передана Польщі за згодою місцевого населення.³⁶

Після вручення цих попередніх пропозицій союзникам 13 березня реакція була не на користь Польщі. Вимога відмовитись від територій, що дісталися Росії внаслідок поділу Польщі, справила найгірше враження на Антанту. І навіть аргумент про те, що Польща просто спирається при висуненні цих вимог на декларацію Росії від 29 серпня 1918 року про анулювання договорів про поділи Польщі XVIII ст., не був переконливим. Англійський прем'єр ще раз дав зрозуміти полякам своє негативне ставлення до їхніх планів на сході Європи.³⁷ Фактично, Польща не отримала жодної підтримки в проведенні мирних переговорів з радянською Росією саме на таких умовах, і з цього моменту Ю. Пілсудський розпочав активно готуватися до військового зіткнення з радянською Росією.

Допомогти йому у цьому мало розігрування української карти в контексті свого бачення цілей польської східної політики. Україна могла постати як геополітична перешкода між Польщею та Росією, як відірвана від імперії територія, що захищає Польщу від російської експансії на захід. Польщі у такому ракурсі відводилася роль гегемона над малою, відірваною від Росії державою.

8 березня 1920 року справа України стала на порядку денному під час таємного засідання Кабінету міністрів.³⁸ Переговори ж з українською дипломатичною місією відновилися 11 березня.³⁹ На першому засіданні обговорювалося питання необхідності визнання незалежної України з боку Польщі та відносини останньої з радянською Україною. Українська дипломатична місія наполягала на тому, аби польський уряд зажадав від В. Леніна визнання незалежної України.⁴⁰ На засіданні 12 березня польською стороною було запропоновано активну військову допомогу Україні у її боротьбі з більшовиками.⁴¹ Радник Р. Кноль зупинився в своїй про-

мові на тому, які територіальні вимоги займе Польща в переговорах з Росією. Польща думала зупинитися на кордоні 1772 року. При цьому підкреслювалося цілковите подальше українське право обійняти території від Збруча до Дніпра. В свою чергу, голова української дипломатичної місії А. Лівичський запропонував такі деталі для ведення переговорів з Росією: Польща має видати акт про визнання незалежності УНР та Уряду Директорії на чолі з Петлюрою. П. Понятенко додав, що коли Польща вимагатиме від Росії відмови від цих земель, то це повинно йти разом з актом про визнання права України на ці землі. Р. Кноль запевнив українців, що незалежність України буде визнано Польщею і що жодних переговорів між Польщею та урядом Х. Раковського і бути не може.⁴² Отже, передумовою переговорів з радянською Росією Польща мала поставити кордони 1772 року з окремим договором про її зобов'язання передати Україні території поміж Дніпром, Дністром, Збручем і Стир'ю. Польська сторона зобов'язувалася надати допомогу українському війську для опанування ним лише Правобережної України.⁴³ 19 березня Ю. Пілсудський прийняв в Бельведері делегацію військової секції української дипломатичної місії на чолі з генералом В. Зелінським. Так він показував свою готовність до співпраці не тільки політичної, але і військової.

Після серії невдач у переговорах з прибалтійськими державами у березні 1920 року і втрати підтримки Антанти Польща залишилася сам на сам з радянською Росією. Таке положення вимагало додаткових гарантій безпеки для початку мирних переговорів. Ю. Пілсудський ще був готовий розмовляти з Росією, але швидко і конкретно. 22 березня у розмові зі Л. Скульським та С. Патеком він зазначив, що встановлює дату початку переговорів 6 квітня у Борисові з тим, щоб вже на 20 квітня їх завершити. Хоча, з іншого боку, він розумів, що форсована ним справа створення України є тим моментом, через який переговори буде зірвано. На східних територіях, за переконанням Пілсудського, Польща могла отримати успіх у проведенні плебісциту, виступивши там з позиції власної сили (військової перемоги або твердо проведених переговорів).⁴⁴

27 березня 1920 року Москва отримала дипломатичну ноту С. Патека, в якій пропонувалося розпочати мирні переговори в Борисові з добовим перемир'ям навколо нього. 28 березня Г. Чичерін

відповів, що, погоджуючись на початок переговорів 10 квітня, радянська сторона не готова вести їх на польських умовах, оскільки вимога Борисова без загального припинення воєнних дій є лише трюком для паралізації Червоної Армії в найважливішому регіоні.⁴⁵

30 березня Ю. Пілсудський зустрівся з Л. Василевським, якого збірився направити до Борисова для переговорів. На той час МЗС Польщі вже розробило 150 статей проекту умов для проведення переговорів. Окрім вимоги дезанексії території Польщі 1772 р. з подальшим невтручанням Росії в спосіб розв'язання відносин між Польщею і населенням цих територій, та зобов'язанням визнання нею Латвії та Фінляндії, жодних інших територіальних вимог не було розроблено.⁴⁶ Тому Л. Василевського цікавили думки Ю. Пілсудського щодо засадничих питань у переговорах з радянською Росією. Останній заявив, що Україну Х. Раковського він хотів би протиставити Україні С. Петлюри, для цього слід вимагати нейтралізації Києва для скликання там з цілої України, в кордонах, визнаних Польщею на правому березі, та з Лівобережжя, конституційних зборів, які б вирішили українську справу.⁴⁷

С. Патек відповів 1 квітня на послання Г. Чичеріна від 28 березня короткою нотою, в якій зазначалося, що польський уряд дотримується свого вибору щодо Борисова і не погоджується припинити воєнні дії на цілому фронті. 2 квітня у зворотньому посланні до С. Патека зазначалося, що радянська сторона не розуміє польських наполягань щодо Борисова, вважаючи їх лише маскуванням стратегічних мотивів. Більшовики пропонували будь-яке інше місце, навіть Варшаву, для переговорів.⁴⁸ Через п'ять днів С. Патек надіслав свою відповідь, в якій повторював, що вибір Борисова обумовлюється його зручним розташуванням, добрим залізничним зв'язком з Варшавою і Москвою та легким радіо- та телеграфним контактом з обома столицями. Поляки відхиляли загальне припинення воєнних дій, тому що заходи, спрямовані на це на всій відстані фронту, вимагають стільки ж часу, як і попередні мирні переговори. Пропозицію переговорів поляки залишали відкритою до 17 квітня. Реакція Москви була стислою: наполягання на Борисові звучить як ультиматум. Пропонувався посередницький шлях через Антанту, до якої вже було надіслано ноту.⁴⁹ Через відмову посередництва Антанти безвихідне становище три-

вало – і Варшава, і Москва прагнули відстояти свою позицію. Така відповідь Москви означала кінець надій на мир. 8 квітня переговори зайшли в глухий кут. Для Ю. Пілсудського це не було несподіванкою: ним вже форсувалися переговори з дипломатичною місією УНР.

3 квітня польська делегація представила українській стороні свій проект політичної умови з ультимативною вимогою відповіді 7 квітня (цей термін було подовжено до 15 квітня). В листі до І. Огієнка А. Лівницький писав, що 3 квітня “поляки нарешті запропонували нам проект договору. Вони ультимативно вимагають, аби ми відмовились від 7 повітів Волині (Ковельського, Володимир-Волинського, Луцького, Рівенського, Дубенського, Кременецького, Острозького). Відповідь будуть чекати до 7 квітня. Кордон таким чином пройшов би по Збручу і Горині. Але ми вважаємо проект абсолютно неприємним, і нині даємо відповідь, аби кордони наші пройшли по Збручу, далі по старому австро-російському кордону і по Бугу і Прип'яті. Поляки ж не годяться і на Прип'ять і вимагають кордону на півночі по адміністративній границі Волині і Мінської губернії”.⁵⁰ В листі до І. Мазепи А. Лівницький писав, що “на аудієнції Пілсудський обіцяв наказати, аби нам були зроблені відповідні уступки. Завтра відбудеться офіційне засідання конференції, на якому ми запропонуємо свій контрпроект. Ми будемо домагатись, аби визнання України і нашого уряду було опубліковано окремим актом і було редаговано в більш конкретних виразах. В справах адміністративних ми домагаємося, аби вся цивільна влада на Волині і Поділлі була передана уряду УНР. Ми вважаємо також недопустимою якусь конвенцію в справі аграрній на Україні. Взагалі ми пропонуємо нову редакцію договору. Лише після того, як поляки підуть на поступки, я поїду до Кам'янця, аби запропонувати Раді Міністрів і Представникам політичних партій проект договору”.⁵¹ 12 квітня у черговому листі до І. Мазепи А. Лівницький повідомляв: “10 квітня відбулася остання польсько-українська конференція. Представники польського МЗС заявили нам в ультимативній формі, що вони вимагають, аби кордони між Україною і Польщею пройшли поза залізницею Радивилів–Здолбунів–Рівне–Сарни, яка має одійти до Польщі. Було додано, що польське правительтво чекає відповіді лише до 12 квітня і в разі незадовольняючої

відповіді, польське правительство зробить відповідні висновки”.⁵²

13 квітня Рада Міністрів подала на розгляд комітету іноземних справ Сейму Польщі проект польсько-українського договору. Голова Сейму С. Грабський не погоджувався з політикою уряду в українському питанні. Він вважав, що треба будь-якими засобами уникнути визнання України. Націонал-демократи погодилися з такою думкою під час голосування, оскільки надавали перевагу націоналістичній Польщі, що орієнтується на французьку систему союзів; соціалісти ж та Центр підтримали ідею укладання союзу (19 – “за”, 6 – “проти”, 3 – втрималося). 14 квітня А. Лівидький запропонував питання кордонів перенести з політичного договору в військову конвенцію – польський Генштаб запротестував. Вже 15 квітня було закінчено новий польський проект договору. Він складався з 10 положень: визнання режиму С. Петлюри де-факто; окреслення території України між Дніпром та колишнім австрійським кордоном; проведення польської евакуації з України за взаємною згодою; зобов'язання українського уряду скликати Установчі Збори, яким було б передано владу протягом 6 місяців після звільнення України; запобігання можливості укладання Україною угод, спрямованих проти Польщі та сепаратних угод з більшовиками; надання взаємних національно-культурних прав; підписання економічної угоди та військової конвенції; тримання цієї угоди в таємниці.⁵³ В остаточному тексті угоди від 21 квітня відбулися певні зміни – положення, що стосувалися польської евакуації з України та терміну скликання Установчих Зборів, зникли. Замість визнання де-факто було закріплено визнання українського уряду на чолі з С. Петлюрою.⁵⁴

17 квітня було підписано план Київської операції, метою якої було розбиття Південно-Західного фронту Єгорова та зайняття Правобережної України, потім переміщення на північ для розбиття військ Західного фронту радянської Росії.⁵⁵ На весну 1920 року чисельність польських військ було збільшено з 170 тисяч (весна 1919 року) до 700 тисяч чоловік.⁵⁶ Ю. Пілсудський хотів виграти час і не дати можливості реорганізації більшовицьким військам після їх перемоги над А. Денікіним. Він сподівався, що головні сили більшовиків будуть сконцентровані на Україні, але насправді вони були в Білорусії. Про це він дізнався після підписання плану наступу на Україну, але вирішив його не змінювати,

думаючи, що запорукою успіху стане військово-політичний альянс з Україною (С. Петлюрою), згідно з яким поляки йшли на її територію не як окупанти, а як союзники.

На засіданні 20 квітня українська сторона відчитувалась про результати консультацій з різними політичними українськими силами, проведених в Кам'янці 17 квітня А. Лівичьким. Зазначалося, що незважаючи на прийняття ними цієї угоди з огляду на обставини, вона не має за собою ні сконсолідованої волі Уряду, ні громадської думки, що є необхідною умовою для впровадження договору в життя. Того ж дня на засіданні дипломатичної місії було вирішено прийняти польські умови угоди. Польська сторона хотіла ще раз змінити текст останньої редакції, щоб зірвати переговори.⁵⁷ На такі намагання українська дипломатична місія відповіла готовністю перервати переговори. Але польська делегація дістала відповідні вказівки від Ю. Пілсудського: повернутись до раніш погоджених умов.⁵⁸ В ніч з 21 на 22 квітня в Бельведері було підписано політичну конвенцію між Польщею та Україною.

Угода складалася з дев'яти пунктів. Польща визнавала за Україною право на незалежне державне існування; визнавалася Директорія УНР на чолі з Петлюрою за верховну владу УНР. Кордон між УНР і Польщею встановлювався по р. Збруч, далі по Вишгородку на північ, потім східніше Здолбунова по Рівненському адміністративному кордону вздовж адміністративного кордона Мінської губернії до схрещення з р. Прип'ять, потім по р. Прип'ять. Остаточне порозуміння щодо повітів Рівненського, Дубенського і Кременецького, які відходили Польщі, мало настати пізніше після роботи спеціальної українсько-польської комісії. За Україною визнавалася територія в межах р. Збруч та р. Дніпро, тобто та, яку Польща вже посідає або здобуде шляхом збройним чи дипломатичним. Обидві сторони зобов'язувалися не укладати жодних угод, спрямованих проти союзника. Гарантувалися національно-культурні права поляків і українців відповідно в Україні і Польщі. Укладалися економічно-торгівельні угоди; аграрне питання розв'язувалося після скликання парламенту України. Умова мала залишатися таємною. Інтегральну частину політичного українсько-польського порозуміння складала таємна військова конвенція, підписана 24 квітня.⁵⁹ Згідно з її умовами наступ на Україну відбувався за взаємним порозумінням командувань, але

під загальним командуванням польських збройних сил; встановлювався польський контроль над системою залізничних шляхів; українська сторона зобов'язувалася постачати харчі і коней. В іншому ж випадку польська армія сама могла реквізувати це у цивільного населення; на звільнених територіях українська влада мала організувати свій уряд і адміністрації; за винятком завойованих бронепоездів, вся воєнна здобич ставала власністю української армії.

Таким чином, східна політика Ю. Пілсудського будувалася насамперед на стратегічних національних інтересах Польщі та на його власному баченні геополітичного розвитку східноєвропейського регіону. Ю. Пілсудський прагнув забезпечити Польщі такий східний кордон, який дозволив би їй бути достатньо міцною для існування поміж Німеччиною і Росією. Успішно протистояти такому тиску можна було лише у федеративному союзі з сусідніми країнами, зокрема з Литвою, Білоруссю та Україною. Забезпечення незалежності останньої значно підірвало б ресурси Росії, даючи Польщі політичні та господарчі вигоди.

Проте Антанта не поділяла ні поглядів Ю. Пілсудського, ні прагнень України до усамостійнення. Союзники намагалися схилити Польщу спочатку до коаліції з А. Денікіним, а пізніше – до миру з більшовиками. Ю. Пілсудський не відкидав можливостей подібного розвитку подій, але не форсував їх, вичікуючи остаточної розв'язки двобою білих і червоних сил в Росії, щоб згодом порозумітись з переможцем. Україна розглядалась як можливий додатковий аргумент тиску, який мав бути запущеним у дію в найбільш сприятливий для цього момент.

Невдачі Польщі у пошуку дипломатичної підтримки Антанти для переговорів з радянською Росією та у нав'язанні федеративних зв'язків у регіоні змусили польський уряд з кінця лютого 1920 року серйозно поставитись до можливості самостійних переговорів з радянською Росією, висунувши при цьому ті територіальні домагання, які до того було відкинуто Антантою. Якби радянська Росія безапеляційно визнала права Польщі на її території в межах 1772 р. і Антанта все ж таки виступила б гарантом такого миру, то, можливо, вдалося б уникнути польсько-радянської війни 1920 р. Але затяжна суперечка з Росією щодо вибору місця переговорів та дані про концентрацію сил Червоної Армії на кордоні з Поль-

щею переконали Ю. Пілсудського одночасно готуватися до війни, беручи стратегічну ініціативу у власні руки.

Підписання Варшавської угоди з Україною було для Ю. Пілсудського важливим політичним рішенням, прийнятим всупереч поглядам Антанти та уряду Польщі. Ця угода зламала лінію східної політики сеймової комісії закордонних справ Польщі, яка в найгіршому випадку більшовицької агресії виступала за проведення оборонної війни, а не наступальної, називаючи вже розпочату війну “українською авантюрою”. Це значно понизило можливості успішної реалізації цієї угоди, перетворюючи її в персональний союз Пілсудського – Петлюри, який не додав слави ні одному, ні іншому в очах власних народів, а в майбутньому викликав величезний потік історіографічних рефлексій різного гатунку.

---

¹ В сучасній українській історіографії існують певні здобутки в дослідженні еволюції українсько-польських відносин в 1919–1920 рр., представлені дослідженнями Б. Гудя і В. Голубко “Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.”. – Львів, 1997; М. Литвина “Польсько-український військово-політичний діалог 1918–1920 років: від збройного конфлікту в Галичині до союзних Варшавських угод” // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Red. naukowa Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka. – Toruń, 1997. – С. 247–259; І. Лісевича “Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р.” // Там само. – С. 81–99. О.Павлюка “Українсько-польський союз і політика США щодо УНР у 1920 р.” // Український історичний журнал, 2000, № 6. – С. 3–16; І. Срібняка “Симон Петлюра на чолі держави і війська. До питання пропольсько-українські взаємини 1919–1920 років” // Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995. – С. 137–164; та інших.

² Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919). – Warszawa, 1969; Dziewanowski M.K. Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918–1922. – Stanford, 1969; Palij M. The Ukrainian-Polish Defensive Alliance, 1919–1921: An Aspect of the Ukrainian Revolution. – Toronto, 1995; Miedzinski Boguslaw. Polityka wschodnia Pilsudskiego // Zeszyty Historyczne, 1975, № 31. – S.3–45; Wandycz P.S. Poland's Place in Europe in the Concepts of Pilsudski and Dmowski // East European Politics and Societies. 1990, Vol.4, № 3. – P. 451–468; Torzecki R. Federacja czy wspolna obrona niezaleznosci. Pilsudski i Petlura w latach 1919–1923 // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. – 1996, №3.

– S.74–81; Hauser P. Federacyjna wizja Rzeczypospolitej w poglądach Jozefa Pilsudskiego i proba jej urzeczywistnienia w latach 1918–1921 // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997. – S.17–41.

³ Ці інструкції являли собою серію документів, розроблених Ю. Пілсудським та військовими колами Польщі для їх представлення Антанті, в яких аргументувалися польські домагання у встановленні лінії кордонів. – Докладніше див.: Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Jozefa Pilsudskiego (do kwietnia 1920 roku). – Krakow, 2001. – S.207–222.

⁴ Ще в листі до генерала Т. Розвадовського від 28 листопада 1918 року Ю. Пілсудський стверджував, що після опанування Східної Галичини польською армією треба буде “зважити концепцію союзу з Києвом”. А 18 січня 1919 року, під час перебування у Варшаві першої дипломатичної місії УНР, він заявив, що Росія не поступиться за жодних умов територією України на будь-яку користь, а тому, сподівався він, в ситуації безпосередньої загрози з боку білої чи червоної Росії Україна сама “доросте” до союзу з Польщею. – Hauser P. Federacyjna wizja Rzeczypospolitej... – S. 22.

⁵ “Велика Польща” Р. Дмовського виходила за свої етнічні межі, доходючи до лінії другого поділу Польщі на сході (без Західної Білорусії, тобто Вітебська і Могилева) і до кордонів перед першим поділом на заході. Лінія Дмовського на сході проходила вздовж річок Случ – Горинь – Ушиця. Р. Дмовський вважав, що сильна та незалежна Польща була в інтересах Росії, заперечуючи федералізм Ю. Пілсудського з огляду на відносини з нею. Навесні 1919 року він підкреслював, що треба уникнути розвалу Росії, інакше Польща багато втрапить. Сильна і здорова Росія була в польських інтересах. – Jendruszczak T. Stanowisko Polski i mocarstw Ententy w sprawie Polskiej granicy wschodniej (1918–1921) // Sprawy międzynarodowe, 1959, №6. – S. 63.

⁶ Еволюція польської політичної думки у напрямку до концепції федерації почала розвивалася після поразки повстання 1863 року. Представники цієї позиції вважали за необхідне відновити Польщу в кордонах 1772 року, але не як централізовану державу, а федерацію чи конфедерацію. Радикали і соціалісти другої половини ХІХ століття вважали, що українці, литовці і білоруси мають право на облаштування власної долі, сподіваючись при цьому, що в боротьбі з Росією, завдяки допомозі поляків, вони зголосяться на федеративні зв'язки з Польщею. Ю. Пілсудський бачив Польщу великою державою. Він прагнув, щоб вона зайняла місце Росії в східноєвропейському регіоні, але з іншим внутрішнім наповненням і програмою. Він хотів перемогти великоросійську концепцію, згідно з якою польська експансія на схід від Буга сприймалася як агресія, пропагуючи при цьому федеративний союз з Польщею всіх націй і народів, які живуть між Польщею та Росією. Ю. Пілсудський вірив в особливу історичну місію Польщі, яка ще з ХІХ століття була східноорієнтованою.

Польща мала принести слов'янам незалежність і політичну культуру, беручи при цьому на себе роль східного аванпоста західної цивілізації. – Wandycz P.S. Poland's Place in Europe ... – P.460.

⁷ Деяки дослідники називають такий зв'язок федеративним. На думку М. Палія, більш правильно визначити ці відносини як "альянс". Польща відіграла б провідну роль в цьому політичному утворенні, що впливало як з її географічного положення, так і з історичних традицій у цьому регіоні. Такий альянс гарантував би політичну безпеку, нейтралізуючи силу Росії. На думку П. Вандича, говорячи про федеративні погляди Ю. Пілсудського, в першу чергу, під ними треба розуміти не якусь теоретичну концепцію, а інтуїтивне, несистематичне бачення Ю. Пілсудським місця Польщі в Європі. Л.Василевський у своїх споминах, подаючи політичні плани Ю. Пілсудського на сході Європи, пише, що вони пов'язувались з концепцією "Великої Польщі", яка протиставлялася націоналістичній концепції "Малої Польщі" ендеків. Східні сусіди Польщі мали б горнутися до "Великої Польщі", об'єднуючись навколо неї як під природним протектором, що протистоїть російській небезпеці. Отож, близькі відносини з державами від Балтики до Чорного моря могли стати ефективною перепороною одночасного тиску на Польщу як з Заходу, так зі Сходу. Можна окреслити такі контури майбутнього політичного організму: близький політичний альянс з Фінляндією, Естонією, Латвією, історичний союз з Литвою і Білоруссю та військово-політичний союз з Україною. В концепції Ю. Пілсудського історична Литва, до якої входила б і Білорусь, складалася з трьох губерній: Західної Литви з Каунасом, Білорусії з Мінськом та центральної Литви з Вільносом, що став би столицею цих трьох губерній.

⁸ Українсько-польські переговори без участі Антанти розпочалися в травні 1919 року. Польща хотіла їх використати для військового перемир'я на польсько-українському фронті, що гарантувало б їй контроль над Східною Галичиною по Збруч. Проблема порозуміння з українцями щодо спільних дій проти більшовиків була на той час другорядною. За польською інструкцією для переговорів у липні 1919 року демаркаційна лінія встановлювалася на східному березі Збруча вздовж Волочиська–Базалії–Шепетівки по лінії Корець–Олевськ. Встановлювалася також нейтральна зона між р. Збруч та р. Смотрич, далі по лінії Яхимовичі–Базалія. У випадку появи більшовицьких військ в нейтральній зоні польська сторона залишала за собою право просунення на схід. Вогонь припинявся строком на 30 днів від дня підписання договору з можливим продовженням терміну дії. Обмін полоненими мав настати через 15 днів після укладання договору. Що стосувалося антибільшовицького союзу, то польські військові висловили певний скепсиз щодо його можливості з огляду на політичну і мілітарну слабкість українську армію. Польська сторона боялася бути втягнутою до конфлікту з більшовиками на боці українців, доки конфлікт щодо Східної Галичини не був врегульованим, а ситуація в Росії до кінця не з'ясована.

ною. Тому Головний штаб польської армії був обережним при укладанні будь-яких зобов'язуючих щодо співпраці з УНР проти Росії документів. Фактично, переговори про військове перемир'я закінчилися угодою від 1 вересня 1919 року. – *Ukraine and Poland in documents. 1918–1922 / Edited by Taras Hunczak; In 2 v. – New York – Paris – Sydney – Toronto, 1983. – Vol. 1. – Pp. 231–233; 405–407.*

⁹ На цей час Ю. Пілсудський, після переговорів з А. Денікіним в серпні–вересні 1919 року, переконався, що відновлення білої Росії є більш небезпечним для Польщі, ніж більшовицької. Але, з іншого боку, він не бажав швидкої поразки А. Денікіна, скоріш навпаки – в його планах було проведення затяжної війни між двома силами Росії для їх взаємного послаблення, що дало б в перспективі Польщі час зміцнити власні сили для вирішального зіткнення з вже визначеною силою в Росії. Ю. Пілсудському було зрозуміло, що війна Польщі проти більшовиків на боці А. Денікіна буде війною за відбудову Росії; в той час, як війна проти більшовиків без А. Денікіна стане війною за Польщу.

¹⁰ А. Денікін вважав, що Польща мусить передати Росії Вітебськ, Могилів, Мінськ, Вільно, Волинь, Поділля, тобто території, відвойовані нею у більшовиків. Вирішення долі України, Білорусі, Литви, Естонії і Латвії вважалися А. Денікіним внутрішньою справою Росії. 10 травня 1919 року Російська Політична Рада в Парижі представила на Паризькій мирній конференції меморандум, в якому пропонувала встановити східний кордон Польщі по Бугу, оскільки територія Східної Галичини має чисто російський характер. – Palij M. *The Ukrainian-Polish Defensive Alliance...* – P.82.

¹¹ Англія була зацікавлена у відновленні відносин з Росією. Польща не могла посісти місце стратегічного партнера Англії ні в Балтійському регіоні, ні на Закавказзі, ні як східноєвропейський торговельний партнер. Після поразки О. Колчака влітку та невдач А. Денікіна восени 1919 р., відбулася зміна у планах Англії щодо Росії. З листопада 1919 р. вона почала схилитися до можливості визнання радянської влади, що тягло за собою зміни у ставленні до Польщі, яку почали вважати за головний чинник в розв'язанні російського питання. В свою чергу, в середині вересня 1919 р. Польща запропонувала ідею наступу півмільйонної польської армії на Москву, якщо Антанта надала їй фінансову допомогу. Такий план з різних причин Антантою було відкинуто, але це дозволило Польщі продемонструвати ті козири, які вона зможе розіграти у разі необхідності на європейському сході. Використовуючи дані таємних контактів з більшовиками, І. Падеревським було зроблено заяву про те, що Варшава може і без Антанти піти на укладення миру з більшовиками на польських територіальних умовах. – Nowak Andrzej. *Polska i trzy Rosje...* – S. 346–348.

¹² Цю пропозицію було відхилено. Але це стало каталізатором руху Антанти до юридичного закріплення східного кордону Польщі. 25 вересня Найвища Рада ухвалила рішення про тимчасове встановлення східного кордону Польщі на 400 км західніше від лінії більшовицького фронту (по колишньому кордону

Королівства Польського). Остаточне рішення щодо закріплення цього кордону мало наступити тоді, коли вже з'явиться постійний уряд Росії.

13 Pilsudski Jozef. Pisma zbiorowe. – Warszawa, 1937. – Т.5. – С. 109–111.

14 Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje... – С. 354–356.

15 Там само. – С. 357–358.

16 Сама Англія почала проводити в другій половині листопада переговори з більшовиками у Копенгагені щодо обміну полоненими. Поширювалися навіть чутки щодо проведення політичних переговорів з більшовиками. – Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations, 1917–1921. – Cambridge Mass., Harvard, 1969. – P. 146–147.

17 Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations... – P. 152.

18 Kutrzeba T. Wyprawa Kijowska 1920 roku. – Warszawa, 1937.– С. 74.

19 Але реалізації цієї мети не допомогли ні польський вдалий наступ на Двінськ (початок січня 1920 р.), ні проведення Гельсинської конференції (15–22 січня 1920 р.), бо кожна з прибалтійських держав надала перевагу окремим переговорам з Москвою. Польща залишалася, отже, наодинці з радянською Росією.

20 Відомо, що питання проведення плебісциту активно дебатовалося в Сеймі Польщі протягом серпня–листопада 1919 року. А 25 листопада було ухвалено рішення, що загальні вибори, організовані цивільною адміністрацією на східних територіях, будуть проводитись протягом 90 днів з тим, щоб обрані депутати висловили волю своїх виборців щодо правових і політичних відносин з Польщею. Сам Ю. Пілсудський всерйоз ставився до проблеми плебісциту, маючи намір саме в такий спосіб вирішити долю колишнього князівства Литовського. Після встановлення 8 грудня союзниками мінімальної лінії польського східного кордону по Бугу поставало питання майбутнього вже утриманих Польщею східних територій. Ю. Пілсудський ще тримав в руках один козир – план вирішення долі цих територій через плебісцит. Але 6 березня 1920 року Найвища Рада ухвалила рішення про те, що східні кордони мають встановлюватися відповідно до статті 87 Версальського договору, а не через проведення виборів в колишніх “російських провінціях”. Незважаючи навіть на це рішення, Ю. Пілсудський вважав, що він ще зможе розіграти цю карту. – Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations... – P. 148–149.

21 Wandycz P.S. France and Her Eastern Allies, 1919–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno. – Minneapolis, 1962. – P. 140–141.

22 Тільки Франція в особі генерала Фоша застерігала Ю. Пілсудського від негайного укладання миру. Вважалося, що єдиною гарантією польської безпеки є встановлення нової лінії фронту по течіях Двіни–Дніпра. Генерал Фош радив польській владі наполягати на більшовицькому відступу за межі цієї лінії перед початком мирних переговорів. Окрім того, Польщі пропонувалося посилити власні військові позиції через захоплення Мозиря, що розірвало б радянську

комунікацію між північним і південним фронтами. Вірогідно, що певні військові кола Франції все ж таки підтримували наступальні плани Ю. Пілсудського на радянську Росію. – Wandycz P.S. *Soviet-Polish Relations...* – P. 182.

23 Wandycz P.S. *France and Her Eastern Allies...* – P. 142–143.

24 Pilsudski Jozef. *Pisma zbiorowe*. – T.5. – S. 145.

25 Мається на увазі перемога А. Денікіна.

26 Kutrzeba T. *Wyprawa Kijowska 1920 roku...* – S. 30–31.

27 Борисів лежав на залізниці Москва–Смоленськ–Орша, яку більшовники використовували для перевезення армії.

28 Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – М., 1964. – Т. 2. – С. 447.

29 Документы внешней политики СССР. – М., 1959. – Т.2. – С.331–333.

30 Чи була ця лінія лише тимчасовим розмежуванням на час короткого перемир'я чи Росія бачила в ній майбутній кордон? Ймовірно, що Москва надавала в той момент перевагу мирним переговорам, ніж тотальній війні. Вони могли ізолювати і послабити Польщу (особливо, якби Париж не схвалив їх і призупинив військове постачання), підкорити її згубному впливу більшовицької пропаганди, що зробило б з її території канал, через який комуністичні ідеї дійшли і до Німеччини. Навіть якби потім переговори і зірвалися, Росія вже знаходилася б у виграшному становищі. Кінцева мета Москви – революція в Польщі і Німеччині – досягалася чи то внаслідок мирних переговорів, чи то веденням війни.

31 Вартим наголошення є той факт, що у лютому 1920 р., після чергової дипломатичної поразки польських послів у справі пошуку антантівської підтримки у відносинах з Росією, сейм все ж таки пристав на думку Ю. Пілсудського у висуненні саме таких вимог до Росії. Що було важливим в цих вимогах, так це те, що вони давали Польщі як стратегічні кордони, так і кордон безпеки. Адже для Англії єдиним східноєвропейським партнером після поразки білого руху залишалася не Польща, а Росія, навіть червона, біля якої було місце тільки малої Польщі зі східним кордоном по Бугу. Сама таку етнографічну Польщу готова була підтримувати Антанта в еventуальних зіткненнях з Росією. – Elcock H.J. *Britain and the Russo-Polish Frontier, 1919–1921 // The Historical Journal*, XII, 1 (1969). – P. 142–145.

32 Документы и материалы... – Т. 2. – С. 583–584.

33 Wandycz P.S. *Soviet-Polish Relations...* – P. 164.

34 Такий акт можна коментувати як підготовчий до вже запланованої операції на Україні. – див. Kutrzeba T. *Wyprawa Kijowska...* – S. 64.

35 Документы внешней политики... – С. 397–399.

36 Згідно з прийнятою польським кабінетом таємною постановою щодо ноти С. Патека, зокрема, Україні обіцялася допомога у підтриманні її незалежності, але на території по Дніпру; Польща не брала на себе жодних зобов'язань

щодо українсько-російського кордону. – Wasilewski L. Jozef Pilsudski jakim Go znamem. – Warszawa, 1935. – S. 219–220. З іншого боку, на цей час значно послабла ультимативність вимог щодо проведення плебісциту на землях, що ввійшли до складу Росії під час I та II поділів Польщі. Це було пов'язано з очевидною стійкістю більшовицької влади та зі страхом втрати вже набутих збройним шляхом земель України та Білорусії. Саме тому безпечніше було підтримати С. Петлюру, локальний уряд якого міг би функціонувати між Збручем та поточним фронтом Польщі на сході зі столицею в Кам'янці-Подольському. В замін С. Петлюра мав би зректися прав на землі, західніше від Збруча та Сарн, що урятувало б ці території від непевних результатів плебісциту. Можливість боротьби за Україну не виключалась, але вона не повинна була проводитися під гаслом розбудови незалежної України, а лише в ім'я оборони її перед більшовицькою загрозою. – Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje... – S. 541, 563.

37 Wandycz P.S. France and Her Eastern Allies... – P. 143–144.

38 На цьому засіданні було прийнято рішення про пропорцію складу мирної делегації для переговорів з Росією (4 представника від уряду та 4 представника від Сейму). Мир з радянською Росією на цей час розглядався польським урядом цілком можливим для втілення. Ю. Пілсудський, хоча вже і був переконаний у неunikності війни, про це ще прямо не заявляв.

39 Українська дипломатична місія А.Лівицького проводила переговори з польською стороною з жовтня 1919 року. 2 грудня 1919 року А.Лівицький передав польській стороні декларацію, в якій визначалася приналежність Східної Галичини до Польщі. В обмін на це українська декларація вимагала, щоб Польща визнала незалежність УНР, уклала з нею військову та торговельну конвенції й надала УНР допомогу зброєю та амуніцією. – Гудь. Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння... – С. 22 – 25

40 Доценко Олександр. Матеріали й документи до історії української революції (Літопис української революції). – Львів, 1924. – Т.2, кн.5. – С.229.

41 Треба звернути увагу на те, що українська дипломатична місія не ставила собі за мету організацію спільного воєнного походу на Україну. Як пише І. Мазепа, зміст договору виходив далеко за межі директив, які мала українська місія від уряду. Окрім територіальних поступок, сама ідея закликання на Україну польського війська суперечила поглядам уряду на цю справу. – Мазепа І. Творена держава (Боротьба 1919 року) // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – С.73.

42 ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 275. – Арк. 104–107 зв.

43 Доценко Олександр. Матеріали... – Т.2, кн.5. – С. 387.

44 Nowak Andrzej. Polska i trzy Rosje... – S. 573–574.

45 Обираючи прифронтний Борисів за місце переговорів, Ю. Пілсудський хотів запобігти фатальним впливам, які могли бути від політичного тиску Антанти та від проведення широкої пропаганди більшовиками.

46 Але про те, що цей проект було приготовлено для реальних переговорів з Росією, свідчить його третя стаття про зобов'язання Польщі не ставати на

бік жодних груп, що борються за владу в Росії. Ще 8 квітня йшли призначення до Штабу делегації Начальника Держави для переговорів на чолі з К. Соєновським.

47 Wasilewski L. Jozef Pilsudski.. – S.219–220.

48 Документы внешней политики... – С. 436–437.

49 Там само. – С. 447–448.

50 ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 23.

51 Там само. – Арк. 24.

52 Мазепа І. Україна в огні і бурі революції, 1917–1921. – Мюнхен, 1951. – Т.3. – С.14.

53 Wandycz P.S. Soviet-Polish Relations... – P. – 191–192.

54 Документы и материалы... – Т.3. – С. 660–663.

55 ЦДАГО. – Ф.57. – Оп. 2. – Спр. 425. – Арк. 126.

56 Прушинський М. Драма Пилсудського. Війна 1920 року. – К., 1997. – С. 77.

57 20 квітня в Сеймі обговорювалося питання цілей війни на сході польського кордону. На цей час політична опозиція планам Ю. Пилсудського не була такою сильною, як табір його прихильників.

58 Більшість польських політиків після зриву переговорів відчували себе ошуканими Ю. Пилсудським – здавалося, що він їх перехитрив, втягнув до війни, якої хотів, але яку можна було уникнути. Формально переговори було зірвано через його уперте наполягання на Борисові, але фактично – через справу підтримання України. Ю. Пилсудському вдалося переграти цілі переговори з Росією через поступове винесення справи української самостійності на вістрях переговорів.

59 Kutrzeba T. Wyprawa Kijowska... – S. 83–85.